

Η κατάσταση των ψυχαναλυτικών πραγμάτων*

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ CESARE MUSSATI
ΣΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΕΛΗΟΛΑΝΗ

Δ.Δ. Θα μπορούσαμε να αρχίσουμε αυτήν τη συζήτησή μας από την αρχή, από τον ίδιο δηλαδή τον ορισμό της ψυχανάλυσης. Υπάρχει αυτή η απορία του Άλτουσσέρ: «Η θεωρία της ψυχανάλυσης είναι πραγματικά μία επιστημονική θεωρία; Ή αντίθετα πρόκειται για μία απλή μετάθεση της μεθοδολογικής θεωρίας στην πρακτική; Από αυτό το ερώτημα πηγάζει η διαδεδομένη άποψη πως, κάτω από τα θεωρητικά ενδύματά της, η ψυχανάλυση παραμένει μία απλή θεραπευτική, καμιά φορά γόνιμη, αλλά όχι πάντα. Μία απλή μαγεία δηλαδή χωρίς θεωρία. Μία μαγεία των σύγχρονων καιρών». Συμφωνείτε με αυτήν την άποψη;

Τ.Μ. Με την λέξη «ψυχανάλυση» εννοούμε διαφορετικά πράγματα. Και πηδούμε από την μία σημασία της λέξης στην άλλη αυξάνοντας την σύγχυση.

Πρώτα απ' όλα η ψυχανάλυση είναι η ανακάλυψη, από μέρους του Φρόντ, πως η ψυχι-

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Τζέζαρε Μουζάττι, 90 ετών τώρα πια, θεωρείται ο πατέρας της ιταλικής ψυχανάλυσης. Υπήρξε για ένα σύντομο χρονικό διάστημα μαθητής του Φρόντ. Το κυριότερο έργο του είναι το *Trattato di psicanalisi generale* που ακόμη διδάσκεται στα ιταλικά πανεπιστήμια. Το έργο γράφτηκε στα τέλη της δεκαετίας του '30, αλλά πρωτοκυκλοφόρησε μόνον μετά την λήξη του πολέμου εξαιτίας των φυλετικών διωγμών που έπληξαν και τον ισραηλίτικης καταγωγής Μουζάττι. Η συνέντευξη αυτή πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 1985 στο Μιλάνο, αποκλειστικά για τα «Τετράδια».

κή ζωή, έτσι όπως εμείς την γνωρίζουμε –κυρίως δηλαδή δια μέσου της εξέτασης που ο καθένας μπορεί να κάνει για τον εαυτό του– είναι μόνον ένα ελάχιστο κλάσμα της ψυχικής πραγματικότητας. Κι αυτό διότι εμείς δεν μπορούμε να ζήσουμε τις καταστάσεις των άλλων παρά μόνον με έμμεσο τρόπο. Η άμεση παρατήρηση των γεγονότων που διαδραματίζονται μέσα μας γίνεται με την ενδοσκόπηση. Έχουμε έτσι δύο μέσα παρατήρησης: εκείνα που απευθύνονται στον εξωτερικό κόσμο, τις αισθήσεις, κι εκείνα που απευθύνονται στον εσωτερικό μας κόσμο, την ενδοσκόπηση.

Η ανακάλυψη του Φρόυντ, που είναι η θεμελιώδης ανακάλυψη της ψυχανάλυσης, έγκειται στο γεγονός πως αυτά που παρατηρούμε μέσα μας, δηλαδή εκείνο το κομμάτι της προσωπικότητάς μας που μας είναι άμεσα προσιτό, είναι μόνον, όπως είπα μόλις τώρα, ένα ελάχιστο κλάσμα της ψυχικής πραγματικότητας. Κάτω από αυτό βρίσκεται μία άλλη πραγματικότητα, πολύ ευρύτερη, της οποίας δεν έχουμε άμεση γνώση: είναι η ανακάλυψη του ασυνείδητου.

Στα πρώτα γραπτά του ο Φρόυντ ήταν διστακτικός στην χρήση του όρου ασυνείδητο διότι ένας ασυνείδητος ψυχισμός θεωρείτο μία αυτοαναιρούμενη έννοια. Γι' αυτό για πολλά χρόνια η σχετική φιλολογία απέφυγε τον όρο ασυνείδητο (Inconscio) και τον αντικατέστησε με τον όρο υποσυνείδητο (Subconscio). Στα κείμενα των αρχών του αιώνα εκείνοι που αναφέρονταν στο Φρόυντ χρησιμοποιούσαν ακριβώς αυτόν τον τελευταίο όρο υπονοώντας εκείνο που βρίσκεται κάτω από την συνείδηση, χωρίς να είναι όμως εντελώς ασυνείδητο. Ο ίδιος ο Φρόυντ όμως εγκατέλειψε αυτές τις επιφυλάξεις και μίλησε ανοιχτά για ασυνείδητο μετά το 1899, όταν δημοσιεύτηκε «Η ερμηνεία των ονείρων».

Η δεύτερη σημασία της ψυχανάλυσης αφορά την τεχνική. Ο Φρόυντ ανακάλυψε μία σειρά μεθόδους με τις οποίες είναι δυνατόν να αναπαράγουμε το κρυμμένο μέρος της προσωπικότητάς μας και εκείνων των ψυχικών διαδικασιών που ξεφεύγουν από την ενδοσκόπηση.

Και οι δυο όμως αυτές οι σημασίες της ψυχανάλυσης αφορούν την θεωρία, που δεν έχει καμία σχέση με τις ψυχικές παθήσεις με τις οποίες ασχολούνται οι ψυχαναλυτές και τις οποίες προσπαθούν, όταν είναι δυνατόν, να θεραπεύσουν. Παρόλο βέβαια που δεν μπορείς εύκολα να διαχωρίσεις τα κλινικοθεραπευτικά καθήκοντα από την καθαρά θεωρητική έρευνα.

Δ.Δ. Πολλοί έδωσαν έμφαση στα τελευταία χρόνια στην αλλαγή της συμπτωματολογίας που σημειώθηκε από την εποχή του Φρόυντ. Η ψυχανάλυση όμως δεν ανταποκρίθηκε εμπλουτίζοντας τις τεχνικές μεθόδους της. Υπάρχει το ιστορικό παράδειγμα του υπνωτισμού που εγκαταλείφθηκε οριστικά...

T.M. Βέβαια, η συμπτωματολογία άλλαξε ριζικά από τις αρχές του αιώνα. Οι τότε νευρωτικοί ήταν από κλινική άποψη πολύ διαφορετικοί, από τους σημερινούς. Εκείνη την εποχή ήταν πολύ διαδεδομένη η υστερία, που σήμερα ουσιαστικά δεν υπάρχει πια. Είναι εξαιρετικό σήμερα να συναντήσεις μία βαρεία υστερική κατάσταση. Κατά την διάρκεια της σταδιοδρομίας μου αντιμετώπισα πραγματικά ελάχιστες υστερικές κρίσεις τυπικού, παραδοσιακού χαρακτήρα, σαν εκείνες που περιέγραφε ο Σαρκό στο Salpêtrière. Απ' την άλλη, η σκηνοθεσία των υστερικών κρίσεων παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον γιατί βγαίνουν στην επιφάνεια τα στοιχεία που την συντάσσουν και διευκολύνεται η δουλειά της ψυχανάλυσης.

Όσο για τον υπνωτισμό, οι ψυχαναλυτές δεν τον χρησιμοποιούν πια, και κατά την γνώ-

μη μου πολύ καλά κάνουν. Είναι γνωστό πως η ψυχανάλυση γεννήθηκε από τον υπνωτισμό και πως ο Φρόυντ κατέφυγε σ' αυτόν στην αρχή της εμπειρίας του με το Σαρκό, αλλά και ύστερα. Αργότερα όμως εγκαταλείφθηκε γιατί υπήρχαν ορισμένοι κίνδυνοι στην εξερεύνηση των ασθενών. Κυρίως ο κίνδυνος να υποδειχτεί στον ασθενή αυτό που πρέπει να πει. Οι μηχανισμοί που επιδρούν στον υπνωτισμό, προπαντός σε ορισμένα πειράματα, όπως εκείνα με μετα-υπνωτικές εντολές ή με καθυστερημένες εντολές –δηλαδή εντολές που δίνονται στο υπνωτισμένο υποκείμενο και που εκτελούνται σε απόσταση χρόνου, χωρίς το υποκείμενο να θυμάται τις υποδειξιές του αναλυτή– είναι φαινόμενα με μεγάλο ενδιαφέρον για τον ψυχαναλυτή που παρατηρεί έτσι την τεχνική αναπαραγωγή της ασυνείδητης γένεσης ορισμένων διαδικασιών που στο τέλος οδηγούν στην εκτέλεση πράξεων των οποίων το υποκείμενο αγνοεί την καταγωγή.

Α.Δ. Μιλούσατε για τους κινδύνους του υπνωτισμού...

Τ.Μ. Δεν μπορεί ποτέ να είσαι σίγουρος πως αυτά που το υποκείμενο λέει μετά τον υπνωτισμό είναι δικά του πράγματα ή είναι πράγματα που ο αναλυτής πρόσθεσε τεχνικά. Αυτή είναι και η επίσημη αιτιολόγηση του Φρόυντ όταν εγκατέλειψε τον υπνωτισμό. Υπάρχει όμως και μία άλλη, πρακτική αιτία: ο Φρόυντ ήταν στην πραγματικότητα κακός υπνωτιστής, δεν κατάφερε να προκαλέσει βαθιές καταστάσεις ύπνωσης. Εξάλλου και ο Σαρκό στο Σαλπετριέρ χρησιμοποιούσε έναν τσαρλατάνο υπνωτιστή. Έναν αληθινό κομπογιαννίτη, απ' εκείνους που συναντάμε στα πανηγύρια. Ούτε ο Σαρκό δεν μπορούσε να υπνωτίσει.

Ο Φρόυντ έτσι εγκατέλειψε τον υπνωτισμό και βασίστηκε στις παρατηρήσεις που είχε κάνει παρακολουθώντας την θεραπεία που διεξήγαγε ένας κατά δέκα χρόνια μεγαλύτερος συνάδελφός του: ο Μπούερ. Στην αρχή ο Φρόυντ ήταν πολύ δεμένος με τον Μπούερ, ύστερα όμως απομακρύνθηκε απ' αυτόν γιατί ο Φρόυντ είχε πολύ άσχημο χαρακτήρα και τσακωνόταν μ' όλους εκείνους που δεν συμφωνούσαν μαζί του.

Η περίπτωση εκείνη, παρόλο που κατέληξε μάλλον σε αποτυχία, επέτρεψε όμως στο Φρόυντ και στον ίδιο τον Μπούερ να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους γύρω από τις σχέσεις μεταξύ υπνωτισμού και υστερίας. Αυτό συνέβαινε μεταξύ του 1880 και του 1882 και η ασθενής λεγόταν Μπέρτα Πέππενχαϊμ. Ήταν μία ευφύεστατη γυναίκα, αρκετά γνωστή για την κοινωνική της δραστηριότητα. Τότε ήταν μόλις είκοσι ετών κι είχε άπειρα προβλήματα. Ήταν μία κλασικού τύπου υστερική, απ' εκείνες δηλαδή που σήμερα δεν συναντούμε πλέον: με παραλύσεις, αφασίες, ενδοιασμούς, που δεν της επέτρεπαν να ζήσει φυσιολογικά: παρέλυαν τα χέρια και τα πόδια της, δεν καταλάβαινε την γερμανική γλώσσα και μιλούσε μόνον αγγλικά. Αυτή η γυναίκα, σε μία συγκεκριμένη στιγμή της ημέρας, προς την δύση του ηλίου έπεφτε σε μια κατάσταση κάποιου είδους καταληψίας και διηγόταν φανταστικές ιστορίες. Αυτές οι φανταστικές αφηγήσεις, που δεν είχαν καμία σχέση με την πραγματικότητα, την απελευθέρωσαν από τις ενοχλήσεις της. Η ίδια έλεγε πως αυτή είναι η θεραπεία του καπνοδοκαθαριστή.

Μετά από χρόνια ο Φρόυντ ξαναασχολήθηκε μ' αυτή την περίπτωση και άρχισε να επεξεργάζεται μία πρώτη, πρωτόγονη, τεχνική ψυχανάλυσης: συνίστατο στην εξουδετέρωση των παθογενών παραγόντων ψυχικής φύσεως –επεισόδια, αναμνήσεις– που δεν εκφράζονταν με φυσιολογικό τρόπο, αλλά προκαλούσαν ενοχλήσεις ψευδο-οργανικού χαρακτήρα. Το σύμπτωμα της υστερίας είναι εκείνη η φυσικού χαρακτήρα εκδήλωση που εκφράζει μία συγκεκριμένη ασυνείδητη σκέψη του υποκειμένου. Ελευθερώνοντας το υπο-

κείμενο από αυτή, καθιστώντας του συνειδητούς τους ασυνειδητούς παράγοντες που επιδρούν, το υποκείμενο απαλασσόταν και από τις συσχετιζόμενες συγκρούσεις και εξαφανιζόταν και το φυσικό σύμπτωμα.

Όλα αυτά για να φτάσω στη σύγκρουση μεταξύ του Μπούερ και του Φρόντ. Ο Μπούερ θεωρούσε πως αυτές οι ενοχλήσεις πήγαζαν από το γεγονός ότι υπήρχαν επεισόδια στη ζωή του ασθενούς που βιώνονταν σε υπνοειδή κατάσταση, δηλαδή σε μία κατάσταση μη πλήρους συνείδησης. Ο Φρόντ αντίθετα ήταν της άποψης πως αυτές οι ενοχλήσεις πήγαζαν από την ύπαρξη μίας ψυχικής σύγκρουσης. Το υποκείμενο δηλαδή ωθείτο απ' τη μια προς σκοπούς ασυμβίβαστους με την πνευματική του διαμόρφωση, κι απ' την άλλη εμποδιζόταν. Δεν επρόκειτο λοιπόν για υστερία υπνοειδούς κατάστασης, αλλά για υστερικές εκδηλώσεις ασυνειδήτης σύγκρουσης, τις οποίες δεν γνώριζε το υποκείμενο. Όσο η σύγκρουση παρέμενε ασυνείδητη δεν υπήρχε τρόπος να παρέμβεις, γιατί οι άνθρωποι μπορούν να αλλάξουν μόνο στο συνειδητό επίπεδο.

Αργότερα ο Φρόντ διαισθάνθηκε ότι αυτές οι συγκρούσεις είχαν σχέση με την σεξουαλικότητα. Ο Μπούερ όμως για προσωπικούς του λόγους δεν αποδεχόταν αυτήν την διαίσθηση: όταν είχε σε θεραπεία την Πέππεναχάιμ αυτή εξεδήλωσε μία υστερική εγκυμοσύνη και τον κατηγορήσε ότι την άφησε έγκυο. Σήμερα πιθανόν να του έδιναν τα συγχαρητήριά τους... αλλά τον περασμένο αιώνα αυτά ήταν απαράδεκτα για έναν γιατρό που έκανε τις επισκέψεις του με την ρεντίκοτα.

Ο Μπούερ λοιπόν πανικοβλήθηκε μπροστά σ' αυτά τα στοιχεία, ενώ ο Φρόντ είχε το θάρρος να τα αντιμετωπίσει, παρόλο που κι αυτός κατά βάθος ήταν ένας ηθικολόγος. Η σεξουαλικότητα, δηλαδή τα σεξουαλικά ένστικτα, είναι στοιχεία που ανήκουν στους ανθρώπους, ανεξάρτητα από τις ηθικές ιδέες ή από την αναγκαιότητα μιας ηθικής τάξης.

Δ.Δ. Ας ξαναγυρίσουμε στις σημερινές νευρώσεις. Συμφωνείτε με εκείνους που υποστηρίζουν πως σήμερα οι ενοχλήσεις που αφορούν την σφαίρα του Εγώ, εκείνο που συχνά ονομάζεται ναρκισσισμός του Εγώ, προκαλούν νευρώσεις πιο συχνά από τα σεξουαλικά προβλήματα; Η θεωρία της σεξουαλικότητας είναι παρωχημένη;

Τ.Μ. Δεν βλέπω αυτήν την μεγάλη διαφορά που λέτε εσείς γιατί δεν νομίζω ότι υπάρχουν προβλήματα που δεν συσχετίζονται μόνιμα με συγκρούσεις σεξουαλικού χαρακτήρα. Κι αυτό διότι υπάρχει μία επίσημη σεξουαλική ζωή και μία κρυμμένη, προσωπική, αφανής. Κι ύστερα διότι εμβαθύνοντας την μελέτη της ίδιας της σεξουαλικότητας, βρίσκουμε πως σε όλους τους ανθρώπους υπάρχουν στοιχεία σεξουαλικής διαστροφής, στοιχεία ομοφυλοφιλίας, που μπορεί και να γίνονται αποδεκτά. Εμείς σήμερα αποδεχόμαστε πως οι ομοφυλόφιλοι έχουν το δικαίωμα να βιώσουν την ομοφυλοφιλία τους, έτσι δεν είναι; Οι δυσκολίες όμως προκύπτουν μ' εκείνους που είναι ομοφυλόφιλοι κατά το ήμισυ, άτομα που κουβαλούν όλα τα πλέγματα που προκύπτουν από μία ανώριμη σεξουαλικότητα η οποία δεν ακολουθεί μία «φυσιολογική» κατεύθυνση στην κοινωνική και σεξουαλική ζωή τους.

Σήμερα υπάρχει μικρότερο συναίσθημα ενοχής σε σχέση με την σεξουαλικότητα. Αυτό όμως είναι κάτι περισσότερο φαινομενικό παρά ουσιαστικό, γιατί η σεξουαλικότητα είναι κάτι τρομερά πολυσύνθετο.

Ο Φρόντ, μελετώντας το ασυνείδητο, βρήκε πως μεγάλο μέρος της δραστηριότητας των ενστίκτων αντιπροσωπευόταν από τα σεξουαλικά ένστικτα, σε κάθε τους μορφή, αφού η σεξουαλικότητα δεν αναπτύσσεται ξαφνικά. Κάποτε νομίζαμε πως το μικρό παιδί ήταν ένα ον χωρίς φύλο που έφτανε στην πλήρη σεξουαλική ωριμότητα του με την εφη-

θεία. Υπάρχει όμως μία παιδική σεξουαλικότητα: πρώιμα δηλαδή στοιχεία που αργότερα θα χρησιμοποιηθούν για την δραστηριότητα του ενήλικα, που έχουν όμως ήδη σεξουαλικό χαρακτήρα και που στην πλειοψηφία τους είναι υπεύθυνα για ορισμένες διαστροφές και δυσκολίες που εμφανίζονται ακριβώς με την ενηλικίωση.

Τότε ο Φρόντ μιλούσε για μία «υπολανθάνουσα φάση»: για μία περίοδο δηλαδή κατά την οποία αυτή η παιδική σεξουαλικότητα φαινόταν σαν να ναρκωνόταν και να εξαφανίζεται. Σήμερα αυτή η φάση δεν υπάρχει πια. Τα παιδιά περνούν κατευθείαν από τις μορφές νηπιακής ή παιδικής σεξουαλικότητας, (για παράδειγμα εκδηλώνουν μεγάλο ενδιαφέρον για τα γεννητικά όργανα και για το ανθρώπινο σώμα γενικότερα) σε άλλες ωριμότερες, δηλαδή σε μορφές πραγματικής σεξουαλικής ζωής.

Δ.Δ. Δεν μου απαντήσατε όμως για το ναρκισσισμό του Εγώ...

Τ.Μ. Ο ναρκισσισμός του Εγώ ανακαλύφτηκε αργά από τον Φρόντ, αφού είχε προϋποθέσει την ύπαρξη μίας ειδικής ενέργειας που ονόμασε «λίμπιντο» που είναι η ίδια η ενέργεια των σεξουαλικών ενστίκτων. Η λίμπιντο μετακινείται από αντικείμενο σε αντικείμενο, άρα τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες έχουν την τάση να δένονται στη ζωή τους με συγκεκριμένα πρόσωπα. Μπορούν όμως ύστερα να μεταθέσουν αυτόν το δεσμό σε άλλα σεξουαλικά αντικείμενα, όταν τα δράματα της ύπαρξης κάνουν να χαθεί εκείνο το πρωτογενές σεξουαλικό αντικείμενο, ή αυτό να χάσει την εξουσία έλξης του. Έχουμε μία κάποια δυνατότητα να προβάλλουμε τη λίμπιντο από το ένα αντικείμενο στο άλλο. Όταν λείπει ένα αγαπητό πρόσωπο, πού καταλήγει η ενέργεια που κατευθυνόταν κι οργανωνόταν προς εκείνο το πρόσωπο; Επέρχεται η περίοδος πένθους που χρειάζεται για να επανέλθει κατά κάποιον τρόπο η λίμπιντο στο Εγώ. Υπάρχει λοιπόν και ένας έρωτας για τον εαυτό μας, που σύμφωνα με τις περιστάσεις προβάλλεται πάνω σε άλλα αντικείμενα. Ο Φρόντ φαντάστηκε την λίμπιντο σαν μία μεγάλη δεξαμενή ενέργειας που μπορούσε να προβληθεί στα αντικείμενα ή να τραβηχτεί στο υποκείμενο.

Ο ναρκισσιστής είναι ένα άτομο ανίκανο να αγαπήσει, γιατί η λίμπιντό του παραμένει συγκεντρωμένη στο ίδιο το Εγώ του. Η φιλοδοξία του είναι να επιβάλει την προσωπικότητά του: υποφέρει από ψυχρότητα σε σχέση με τους άλλους.

Δ.Δ. Και σ' ότι αφορά τις εξελίξεις της ψυχαναλυτικής τεχνικής:

Τ.Μ. Όπως έλεγα πριν, η υστερία δεν υπάρχει πια, σήμερα έχουμε εκείνες που ονομάζουμε ψυχοσωματικές ενοχλήσεις, που κατά βάθος είναι μικρές υστερίες. Ο πιανίστας που κάθε τόσο παθαίνει κράμπα στο χέρι του και δεν μπορεί να παίξει, ορισμένες παρενοχλήσεις του γαστροεντερικού συστήματος που δεν επαληθεύονται στις αναλύσεις, αλλά το άτομο εξακολουθεί να κάνει εμετό με την παραμικρή συγκίνηση. Όλες αυτές είναι ψυχοσωματικές ενοχλήσεις. Πάνε πια εκείνες οι ωραίες υστερίες που έδωσαν ζωή στην ψυχανάλυση! Η αρρώστια τώρα είναι βαθύτερη και υπόγεια. Σήμερα έρχονται σ' εμάς άντρες και γυναίκες που υποφέρουν από θαριούς ψυχαναγκασμούς και καταθλίψεις. Αν όμως τις κοιτάξουμε καλά θα δούμε πως οι περιπτώσεις, που τώρα κάνουμε διάγνωση με την πρώτη ματιά, πάντα υπήρχαν. Μόνον που κάποτε κανείς δεν τους πρόσεχε και δεν τους έστελνε στον ψυχαναλυτή. Ποια οικογένεια δεν είχε έναν τουλάχιστο «τρελλό της οικογενείας»; Εκείνα που μάθαμε να αναγνωρίζουμε ως ασθένειες τότε θεωρούνταν μικρές εμμονές: είχα

μία θεία που δεν έβγαине ποτέ απ' το σπίτι. Κανείς δεν της έλεγε τίποτα, ήταν η «παραξε- νιά» της. Κανείς δεν μπορούσε να την ονομάσει «αγοραφοβική».

Δ.Δ. Ας ξαναγυρίσουμε στο πρόβλημα της επιστημονικής νομιμοποίησης της ψυχανάλυσης...

Τ.Μ. Οι ιδέες άλλαξαν σε κάθε τομέα της επιστήμης: σήμερα γίνονται αποδεκτά πράγμα- τα που πριν από 60 χρόνια φαίνονταν απίστευτα. Ο Φρόντ σε ένα από τα τελευταία έργα του, στην «Κατασκευή της Ανάλυσης», αντιμετώπισε το πρόβλημα της πλαστογράφησης στο πεδίο της ψυχανάλυσης. Ο Φρόντ υποστήριξε πως η κατάφαση ή η άρνηση του ασθενούς σε σχέση με την εξήγηση που του δίνει ο αναλυτής δεν σημαίνει τίποτα, δεν αποτελεί απόδειξη αλήθειας ή ψεύδους. Την αληθινή απόδειξη την έχουμε όταν ένας ανα- λυτής, δίνοντας κάποια ερμηνεία σε μία συγκεκριμένη συμπεριφορά του ασθενούς, προ- καλεί την ανάδυση μιας νέας ροής στοιχείων και αισθήσεων που βοηθούν να συμπληρω- θεί η ερμηνεία που διατυπώθηκε πριν. Αλλά είναι σαφές πως η ορθότητα που προκύπτει από τα υλικά φαινόμενα είναι πολύ διαφορετική απ' ό,τι πραγματικά συμβαίνει στην εσω- τερική μας ζωή. Πρέπει να πειστούμε πως απ' όλη την ψυχική πραγματικότητα μόνον ένα μικρό της μέρος είναι άμεσα ορατό και εξεταστέο. Πιο βαθιά απ' αυτό το μέρος υπάρχει ένας ευρύς τομέας που δεν μπορεί να εξεταστεί και τον οποίο μπορούμε να αναπαράγουμε μόνον με τη φαντασία.

Δ.Δ. Αυτό σημαίνει πως δεν μπορούμε να έχουμε αντικειμενικά κριτήρια ούτε σε ότι αφορά το αποτέλεσμα της ψυχαναλυτικής θεραπείας;

Τ.Μ. Η ανάλυση καμιά φορά ωφελεί, καμιά φορά όχι. Ωφελεί κυρίως τον αναλυτή. Από την εποχή του Φρόντ κανείς δεν περιμένει πια θαύματα από την ανάλυση. Σήμερα η ανά- λυση δεν θεωρείται κάτι σαν μία χειρουργική επέμβαση με την οποία αφαιρούμε τους πυ- ρήνες που προκαλούν την νευρώση. Αυτή η υπόθεση απέτυχε. Η ψυχανάλυση αποτελεί μία βοήθεια για ορισμένα άτομα στα οποία επιτρέπει να λυτρωθούν από ορισμένα πλέγ- ματα. Δεν μετατρέπει όμως έναν νευρωτικό σε ένα αγγελικό πλάσμα. Στη ζωή μου βοήθη- σα πολλά άτομα και μπορώ να πω πως μετά την ανάλυση πολλοί από αυτούς κατάφεραν να ζήσουν καλύτερα. Υπογραμμίζω όμως ότι οι θαυματουργές αρετές που έχει αποδώσει στην αρχή ο Φρόντ στην ψυχανάλυση δεν υπάρχουν.

Δ.Δ. Πρόκειται δηλαδή για μία θεραπεία χωρίς ανάρρωση;

Τ.Μ. Δύσκολη συζήτηση αυτή. Συναντώ συχνά τους ασθενείς μου στο δρόμο γιατί εκεί- νοι που πραγματικά θεραπεύτηκαν δεν έρχονται στο σπίτι μου. Εκείνοι αντίθετα που περ- νούν κάθε τόσο είναι εκείνοι που διατηρούν ένα συναισθηματικό δεσμό με τον αναλυτή, διατηρούν δηλαδή το τράνσφερτ. Πρόκειται κυρίως για άτομα που δεν έχουν λύσει εντε- λώς τα προβλήματα που τους έφεραν σε εμένα. Όταν ένας ασθενής δεν σου στέλνει πια κάρτες τα Χριστούγεννα σημαίνει πως είναι καλύτερα, ότι ταξιδεύει για λογαριασμό του. Τον αναλυτή θα τον θυμηθεί μόνο για να πει, αν κάποιος τον ρωτήσει, ότι ναι πήγαине κά- ποτε σ' αυτόν και ότι μάλλον τον βοήθησε...

Δ.Δ. Υπάρχει όμως κόσμος που πάει για ανάλυση για χρόνια ολόκληρα, μία ζωή...

Τ.Μ. Είναι άτομα που δεν θεραπεύτηκαν, που έχουν ανάγκη ενός ακόμη πατέρα. Με τον οποίο φυσικά τα θάζουν και λιγάκι, γιατί το τράνσφερτ είναι διαφορετικό. Η ανθρώπινη προσωπικότητα είναι τόσο πολύπλοκη που δεν μπορείς να σκεφτείς ότι θα την βουτήξεις στη λεκάνη της ψυχανάλυσης και θα την αλλάξεις ριζικά. Αυτά είναι πράγματα που πίστευε ο Φρόντ στην αρχή. Είναι καλό βέβαια που τα πίστευε γιατί τον έκαναν να πάει μπροστά. Στο κάτω κάτω όμως τι σημαίνει ότι θεραπεύεται κάποιος; Θαύματα δε γίνονται. Δεν μπορείς, ευτυχώς να αλλάξεις τους ανθρώπους. Το πρόβλημα είναι πως η ασθένεια δεν είναι οριοθετημένη, όπως στην περίπτωση της σκωλικοειδήτιδας. Στην ψυχανάλυση υπάρχουν πλέγματα που καταφέρνουμε εν μέρει να λύσουμε. Αλλά παραμένει η πολυπλοκότητα της δομής της προσωπικότητας.

Εγώ έγραψα μία μελέτη που τιτλοφορείται «Αυτοανάλυση, διδακτική ανάλυση και θεραπευτική ανάλυση». Αυτές είναι οι καθιερωμένες κατηγορίες. Η αυτοανάλυση όμως είναι κάτι το αδύνατο. Μπορούμε να πούμε πως κανείς δεν κατάφερε να την κάνει. Ίσως, εν μέρει, ο Φρόντ. Είναι λίγο σαν την βάπτισμα. Χρειάζεται ο βαπτιστής.

Η διδακτική ψυχανάλυση είναι εκείνη η διαδικασία κατά την οποία ένα άτομο αναλύεται και απαλλάσσεται από τα όρια της προσωπικότητάς του και είναι πια σε θέση να μπορεί να διεξάγει την ίδια αυτή ενέργεια πάνω σε άλλα άτομα. Στην πραγματικότητα δεν είναι τίποτε άλλο παρά αυτοανάλυση, γιατί η διδακτική ανάλυση –και η θεραπευτική– συνίστανται στο γεγονός πως εγώ μπαίνω στη θέση του αρρώστου και ανακαλύπτω μέσα μου (αφού μέσα του δεν μπορώ να μπω) ορισμένα κουβάρια που εγώ ανέχομαι αρκετά καλά, που δεν με ενοχλούν και πολύ και άρα δεν με κάνουν να αρρωστήσω. Στην πραγματικότητα, με την ανάλυση, δεν κάνουμε άλλο, παρά να αναλύουμε τους εαυτούς μας. Ο ασθενής δηλαδή διηγείται τις ιστορίες του που εγώ βιώνω κατά κάποιον τρόπο μέσα μου και μόνο μ' αυτόν τον τρόπο καταφέρνω να δω πού δεν πάνε καλά τα πράγματα.

Δ.Δ. Είναι δηλαδή η «συμπάθεια» που θεωρητικοποίησαν οι γιουνγκιανοί; Πώς καταλαβαίνει όμως ο αναλυτής ότι ο δρόμος που ακολουθεί είναι σωστός, αφού έχει δεθεί τόσο πολύ με τον ασθενή;

Τ.Μ. Η συμπάθεια αυτή είναι πολύ σημαντική γιατί αν έχω αυτή την ικανότητα καταφέρνω να κάνω τον ασθενή να με ακολουθήσει και κάποτε να μου πει: «Ναι, έτσι είναι, γιατί αυτό που μου είπατε με έκανε να ξαναθυμηθώ εκείνο το άλλο που επιβεβαιώνει αυτό που είπατε εσείς». Εξάλλου δεν έχουμε άλλες αποδείξεις ότι ενεργούμε σωστά. Υπάρχει μόνο μία απόδειξη, που συνίσταται στο γεγονός πως αν πλήξω ένα στοιχείο που υπενεργεί σ' αυτόν, αλλά είναι παρόν και σε εμένα, αναδύονται από το ασυνείδητο πολλές αναμνήσεις και εικόνες που δυναμώνουν εκείνο που είπα, που δικαιολογούν την ερμηνεία μου και μου προσφέρουν καινούριο υλικό. Ο ασθενής γίνεται κύριος του εαυτού του γιατί αυτά τα στοιχεία σιγά σιγά δεν τον ταράζουν πια.

Αυτή είναι η θεραπεία. Θεραπεύω τους άλλους θεραπεύοντας τον εαυτό μου. Αυτό κάνει έτσι ώστε ο καλός αναλυτής, ή καλύτερα ο έμπειρος αναλυτής (γιατί καλός δε σημαίνει τίποτα) είναι αυτός που δεν τελειώνει ποτέ την ανάλυσή του. Ο Φρόντ συνέχισε να αναλύει τον εαυτό του μέχρι την παραμονή του θανάτου του.

Το επάγγελμα που περισσότερο μοιάζει μ' εκείνο του ψυχαναλυτή είναι εκείνο του ηθοποιού. Ο ψυχαναλυτής είναι ένας ηθοποιός που ξέρει να ταυτίζεται με τον ρόλο. Αφού έπαιξε τον ρόλο του ο ηθοποιός φοράει τα πολιτικά του (και ευτυχώς το ίδιο κάνει και ο ψυχαναλυτής), γιατί αλλιώς θα έπρεπε να περπατάει στους δρόμους ντυμένος σαν τον

Άμλετ, με το σπαθάκι στη ζώνη του. Και ο ψυχαναλυτής λοιπόν θγάζει το σπαθάκι. Όταν όμως ο ασθενής είναι εδώ, ξαπλωμένος, αναρωτιώμαστε, ενοχοποιούμαστε, αναπολούμε παιδικές ιστορίες: κάτι λοιπόν μαντεύεις όταν έχεις μία κάποια εμπειρία. Κι ύστερα, οι άνθρωποι δεν διαφέρουν και τόσο πολύ μεταξύ τους.

Ένας αναλυτής ακούει αναπόφευκτα πράγματα που κανείς δεν λέει δημόσια. Τουλάχιστον έτσι είναι σ' εμάς. Θυμάμαι όμως κάτι ελβετούς συναδέλφους μου που είχαν πάει να κάνουν ανάλυση στην Κεντρική Αφρική. Όταν γύρισαν στην Ελβετία τους διέγραψαν από την Εταιρεία γιατί έλεγαν πράγματα που δεν έπρεπε να ειπωθούν. Είχαν απλώς βρεθεί σε ένα διαφορετικό κόσμο όπου δεν συμβαίνει εκείνο που συμβαίνει σ' εμάς. Εδώ αν κάποιος θέλει να πει κάτι για τον εαυτό του πάει στο μάγο ή στον ψυχαναλυτή ή στον παπά. Εκεί κάτω αν θέλουν να πουν κάτι για τον εαυτό τους αισθάνονται την ανάγκη να είναι παρόν όλο το χωριό, γιατί η παρουσία της φυλής αντιστοιχεί σ' εκείνο που για μας είναι το τράνσφερτ με τον αναλυτή.

Δ.Δ. Σήμερα ορισμένοι ερευνητές έχουν την τάση να αναζητούν την καταγωγή των νοητικών παθήσεων στα πρώτα χρόνια της ζωής, στους πρώτους μήνες μετά την γέννηση. Εσείς συμφωνείτε;

Τ.Μ. Οι μελέτες της Μελανί Κλάιν για τα νήπια δημιούργησαν μία ολόκληρη σχολή μελετητών που έχει πρόσφορο έδαφος στη διάθεση της και η Ιταλία που –αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει στην Αμερική όπου οι οπαδοί της Κλάιν δεν έγιναν αποδεκτοί από την επίσημη Ψυχαναλυτική Εταιρεία– αποδέχτηκε επεξεργάστηκε πολλές ιδέες άγγλων αναλυτών, σήμερα μαζεύει τους καρπούς αυτής της διαθεσιμότητας που έδειξε. Έχουμε από αυτή την άποψη ένα διεθνές κύρος.

Αυτός ο αγώνας δρόμου όμως πίσω στο χρόνο προκάλεσε και διάφορες υπερβολές με πολύ αμφίβολη επιστημονική αξία. Υπάρχουν ιταλοί ερευνητές που πρόσφατα έφτασαν να λένε ότι το έμβryo έχει στη μήτρα μία πραγματική, αυτόνομη ψυχική ζωή. Αυτή είναι μία τεράστια ηλιθιότητα, όπως ηλιθιότητες είναι και τα πειράματα που τροφοδότησαν αυτή τη θέση: λένε πως αν ο πατέρας επαναλαμβάνει πάνω από την κοιλιά της μητέρας ορισμένες λέξεις (για παράδειγμα «χθες-σήμερα-αύριο»), αργότερα, όταν το παιδί γεννηθεί κι αρχίσει να κλαίει, ακούγοντας αυτές τις λέξεις θα πάψει τα κλάματα. Εγώ γι' αυτούς τους φαντασιόπληκτους ερευνητές έχω δύο συμβουλές. Η πρώτη είναι απλή και εύκολη: όταν κάνουν μπάνιο να βουτήξουν το κεφάλι τους στο νερό (που είναι η φυσική κατάσταση του εμβρύου στο αμνιακό υγρό) και να θάλουν τη γυναίκα τους να τους πει «χθες-σήμερα-αύριο». Θα δουν πως δεν θα ακούσουν παρά αζεδιάλυτους ψιθύρους. Η δεύτερη συμβουλή είναι λίγο πιο δύσκολη: βουτήξτε για λίγο σε μία σοβαρή καντιανή λεκάνη. Θα ανακαλύψετε πως τα κατασκευάσματα της πραγματικότητας, που εσείς θεωρείτε απλώς αντικειμενικά, διασυνδέονται με την οργάνωση της εμπειρίας, με τις μορφές εναισθησίας, με την προοδευτική εκμάθηση των εννοιών του χρόνου και του χώρου.

Δ.Δ. Και σ' ότι αφορά τις έρευνες της Κλάιν και άλλων για τις ψυχώσεις;

Τ.Μ. Το πρόβλημα της ψύχωσης είναι τρομερά πολύπλοκο. Οι κατηγοριοποιήσεις στο χώρο της νοητικής παθολογίας είναι πλαστές. Πάντα ήταν πλαστές. Στα ψυχιατρικά νοσοκομεία κάποτε η κύρια δουλειά των γιατρών ήταν να ξεχωρίσουν μεταξύ «ολίγο», «πάρα» και «σχίζο». Τι τρομερό πράγμα τα φρενοκομεία! Τα θυμάμαι καλά όταν πήγαινα

εκεί με τον Ντε Σάνκτις, αλλά και πιο πρόσφατα, όταν πήγαινα στο Μομπέλλο, το παλιό φρενοκομείο του Μιλάνου. Οι ψυχίατροι ασχολούνταν με ένα μόνο πράγμα: τη διαφύλαξη της φυσικής τους ακεραιότητας από τους ασθενείς. Νόμιζες πως έπρεπε πάντα να επιθεβαιώσουν στον εαυτό τους πως ήταν εκεί ως γιατροί κι όχι ως νοσηλευόμενοι. Στην πραγματικότητα ήταν δεσμοφύλακες. Δεν ήξεραν τίποτα και δεν καταλάβαιναν τίποτα απ' όσα συνέβαιναν. Η νέα ψυχιατρική σίγουρα ταρακούνησε τα λιμνάζοντα νερά. Σήμερα οι γιατροί δείχνουν περισσότερη κατανόηση. Θα έλεγα πως και η ψυχανάλυση βοήθησε σημαντικά και τους ψυχιάτρους.

Για να σας απαντήσω όμως: είναι αναμφίβολο πως ο Φρόντ σε μια ορισμένη φάση, έμεινε πίσω. Όπως είναι αναμφίβολο πως η Κλάιν έκανε μεγάλη δουλειά. Υπάρχει όλο εκείνο το πρόβλημα που γεννήθηκε από την ζήλεια μεταξύ της Άννας Φρόντ και της Μελανί Κλάιν. Ο Φρόντ ήθελε να αφήσει την παιδική ψυχανάλυση κληρονομιά στην κόρη του, όπως της άφησε το βιβλίο γύρω από τους μηχανισμούς άμυνας, που στην πραγματικότητα εμπνεύστηκε ο ίδιος και που είναι κάτι σαν γενική περίληψη του έργου του. Είναι ένα βασικό έργο γιατί δίνει μία ενιαία αντίληψη για την ψυχανάλυση. Λέει ότι οι νευρωτικές παθήσεις, κι ίσως και οι ψυχωτικές, προκαλούνται από την άμυνα που το άτομο αντιτάσσει προς τον εαυτό του. Διότι η νεύρωση είναι το σύνολο των μηχανισμών άμυνας που εφαρμόζονται για να καταπολεμηθεί το άγχος. Και η ψυχανάλυση αποσκοπεί στο να κάνει εμφανή τα πράγματα τα οποία το άτομο, μέσα του, φοβάται. Οι φοβίες δεν είναι τίποτε άλλο παρά φόβος του εαυτού μας. Οι πειθαναγκαστικοί συνεχίζουν να σηκώνουν αμυντικά τείχη, που πάντα είναι ανεπαρκή, γιατί ο κίνδυνος δεν προέρχεται απ' έξω αλλά πάντα από μέσα μας.

Δ.Α. Ο Φρόντ έλεγε πως εκείνη της ανάλυσης είναι η τρίτη αδύνατη τέχνη, μετά από εκείνη της διαπαιδαγώγησης και της διακυβέρνησης. Είναι ακόμη έτσι, αν κατάλαβα καλά...

T.M. Ναι, αυτή η φράση είναι απόλυτα σωστή. Δεν υπάρχει τέλεια διακυβέρνηση, δεν υπάρχει τέλειος παιδαγωγός –ή μάλλον, θα έλεγα πως όσο λιγότερο διαπαιδαγωγούμε τόσο διαπαιδαγωγούμε καλύτερα. Αυτό ισχύει και για την ανάλυση.

Η ψυχανάλυση φυσικά άλλαξε ριζικά. Γεννήθηκε σε ένα περιβάλλον πλουσιών εβραίων που μπορούσαν να συντηρούν και τους εαυτούς τους και τους ψυχαναλυτές. Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως τα χρήματα παίζουν σοβαρότατο ρόλο στην ψυχανάλυση. Ένας ψυχαναλυτής δεν μπορεί να ζήσει μόνο από την ψυχανάλυση και δεν πρέπει να το κάνει, γιατί κινδυνεύει να απομονωθεί. Ο ψυχαναλυτής πρέπει να είναι ένα άτομο που ζει στην κοινωνία και θιώνει έντονα όλα τα προβλήματά της.

Τώρα ενδιαφέρομαι πολύ για την ψυχανάλυση σε ορισμένες ανατολικές χώρες, στη Ρουμανία και στην Ουγγαρία. Εκεί δεν μπορείς να κάνεις μόνον τον ψυχαναλυτή, γιατί κανείς δεν θα σε πλήρωνε αρκετά. Γιατί λοιπόν να μην μπορείς να παίρνεις για ανάλυση κάποιον και ταυτόχρονα να κάνεις και τον οικογενειακό γιατρό; Νομίζω ότι έχει αρχίσει ήδη να εξαφανίζεται η μορφή του ψυχαναλυτή με Ψ κεφαλαίο γιατί άρχισαν ήδη να λείπουν οι ασθενείς. Σήμερα οι ψυχαναλυτές καταφέρνουν να ζήσουν γιατί διδάσκουν. Αυτό όμως το σύστημα, η συνεχιζόμενη παραγωγή ψυχαναλυτών, θα οδηγήσει σε μία κατάσταση όπου δεν θα υπάρχουν πια διαθίσιμοι ασθενείς.

Δ.Α. Παράλληλα υπάρχει το πρόβλημα των αποκαλούμενων «άγκριων ψυχαναλυτών», που δεν αναγνωρίζονται από την Εταιρεία αλλά γίνονται όλο και περισσότεροι και πολιορκούν το φρούριο της ιταλικής ψυχανάλυσης...

Τ.Μ. Είναι ένα παλιό πρόβλημα. Εκείνοι που ο Φρόντντ ονόμαζε «άγριοι ψυχαναλυτές» και που εμείς σήμερα αναβαπτίσαμε «αδέσποτα σκυλιά», εξακολουθούν όντως να αυξάνονται. Ίσως όμως τώρα πια δεν πρέπει να τους κολλάμε αυτούς τους περιφρονητικούς χαρακτηρισμούς γιατί μεταξύ εκείνων που αυτοαποκαλούνται ψυχαναλυτές αλλά δεν ανήκουν στην Εταιρεία μας υπάρχουν, ναι, πολλοί απατεώνες και κατά φαντασίαν αναλυτές, αλλά υπάρχουν και αξιότατοι άνθρωποι που ασκούν πολύ καλά το επάγγελμά τους. Τώρα πια έχει πάρει μαζικές διαστάσεις η φιλοδοξία να γίνει κανείς ψυχαναλυτής. Είναι κάτι σαν ένα συλλογικό τράνσφερτ. Έπρεπε να γίνω 90 χρονών για να καταλάβω πως τώρα, στην κοινωνία μας, ο ψυχαναλυτής γίνεται αντιληπτός σαν άτομο με εξουσία.

Δ.Δ. *Ο πρόεδρος της Αμερικανικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας Άλφρεντ Φρήντμαν είπε ότι η ψυχανάλυση στις ΗΠΑ δεν θα διαρκέσει παραπάνω από δέκα χρόνια...*

Τ.Μ. Δεν νομίζω. Πάντως εμείς είμαστε κάπου δέκα χρόνια πίσω από την Αμερική άρα μας μένουν τουλάχιστον είκοσι χρόνια...

Η ψυχανάλυση, πάντως, ως ανακάλυψη της ψυχικής δομής του ανθρώπου και της ασυνείδητης περιοχής της προσωπικότητας μας, είναι μία ανεπίστρεπτη κατάκτηση της σύγχρονης σκέψης.

Δ.Δ. *Πριν από πέντε χρόνια είχατε παραχωρήσει μία συνέντευξη στο περιοδικό «Μητρόπολις» με την οποία πήγατε ενάντια στο τότε κυρίαρχο ρεύμα και κάνατε ένα συνοπτικό ψυχολογικό πορτραίτο των ιταλών τρομοκρατών που αργότερα επιβεβαιώθηκε...*

Τ.Μ. Οι τρομοκράτες, βλέπετε, δεν ήταν εγκληματίες αλλά ιδεολόγοι, ως επί το πλείστον καθολικής καταγωγής. Εκείνοι που δεν ήταν καθολικοί ήταν εξίσου θρησκόληπτοι, γιατί υπάρχει και μία λαϊκή θρησκοληψία. Υπάκουαν σε μία Ηθική προστακτική που έστρεφε την επιθετική τους ορμή προς τον εσωτερικό εχθρό. Όταν ξεσπά ένας πόλεμος, αυτή η επιθετική ορμή νομιμοποιείται γιατί το Κράτος καθιστά νόμιμη την ανθρωποκτονία. Την μία μέρα απαγορεύεται να σκοτώνεις, την άλλη είναι υποχρεωτικό. Έτσι ο ειρηνικός πολίτης ξαφνικά παίρνει ένα όπλο και πυροβολεί. Αλλά σκοτώνει και με ευχαρίστηση γιατί μπορεί επιτέλους να το κάνει νόμιμα. Τώρα όμως ζούμε εδώ και 40 χρόνια χωρίς πολέμους, εξωτερικός εχθρός δεν υπάρχει, και αυτή η επιθετικότητα στράφηκε εναντίον του Κράτους. Δεν νομίζω ότι είχε έναν σαφή επαναστατικό χαρακτήρα. Δεν ακολουθούσε ένα ορατό πρόγραμμα μελλοντικής κοινωνίας. Επρόκειτο περισσότερο για μηδενισμό: οι μηδενιστές καταστρέφουν εξαιτίας Ηθικο-θρησκευτικών προστακτικών γιατί έτσι είναι σωστό, έτσι απαιτεί η Δικαιοσύνη, ο Υπέρτατος Νόμος. Και θυσιάζουν και τη ζωή τους, γιατί αυτό το ένστικτο του θανάτου είναι αμφίδρομο, και μπορεί να έχει και συνολικό χαρακτήρα. Είναι ο θεός ως θεία δίκη, μία καθαρά εβραϊκή αντίληψη του θείου πάνω στην οποία οι χριστιανοί πρόσθεσαν άλλες αρετές όπως την αγάπη, την ευσπλαχνία κλπ. Αλλά η αντίληψη του θεού σαν εκδικητή επιβάλλεται σε περιόδους όξυνσης, όπως ήταν εκείνες που περάσαμε. Χρόνια περιπετειώδη.

Να θυμόμαστε όμως πως οι προστακτικές Ηθικού χαρακτήρα δεν είναι ποτέ μονοσήμα-ντες, αλλά υφίστανται αντιστροφές, ανατροπές, απότομες μεταθέσεις. Η βία είναι αυτόνομη από τη μυθολογία που δημιουργούμε για να την δικαιολογήσουμε, και άρα αλλάζει το σημείο της. Φτάνουμε έτσι στους αποκαλούμενους ανανήψαντες, άτομα που πέρασαν στην άλλη πλευρά. Αλλά αυτά εμείς τα γνωρίζουμε από καιρό. Δεν είναι καινούρια. Σ'

όλους τους πολέμους συνέβη, και στην αντίσταση. Συνέβη άπειρες φορές: αντάρτες που γίνονταν φασίστες και φασίστες που γίνονταν αντάρτες. Ο καθένας μας έχει και το αίσθημα ενοχής της βίας: όλοι είμαστε εν δυνάμει δολοφόνοι αλλά ντρεπόμαστε γι' αυτό. Ο μηχανισμός αντιστροφής ενεργοποιείται όταν το άτομο δεν έχει πια πίσω του τον παράνομο μηχανισμό που τον προστατεύει, τον αξιοποιεί και δίνει μία έννοια στην πράξη και στο μίσος του. Θυμόσαστε εκείνη την ωραιότατη ταινία του Λουί Μαλ μ' εκείνον τον ολιγοφρενή «Πακόμπ Λυσιέν»;

Δ.Δ. Σ' εκείνη την συνέντευξη είχατε μιλήσει και για μία δική σας νεανική περιπέτεια. Θέλετε να μας την ξαναπείτε;

Τ.Μ. Έτσι όπως το λέτε ποιος ξέρει τι μπορεί να φανταστεί κανείς... Τίποτα, ήταν η γοητεία που ασκούσαν σε εμάς, μικρά παιδιά τότε, οι ιστορικές συνωμοτικές μορφές, οι αναρχικοί του περασμένου αιώνα, οι Καρμπονάροι, οι πρώτοι ρεπουμπλικάνοι. Ήμουν τότε στη Βενετία και πήγαινα στην πρώτη λυκείου αν θυμάμαι καλά. Με άλλους δύο συμμαθητές μου φτιάξαμε μία θόμβα με βενζίνη, μπαρούτι και ένα στουπί. Θέλαμε να τινάξουμε στον αέρα την αίθουσα φυσικής ιστορίας του σχολείου μας. Την καθορισμένη Κυριακή όμως ο δρόμος ήταν γεμάτος κόσμο και δεν μπορέσαμε να διεισδύσουμε στο κτίριο. Δοκιμάσαμε να τηνβάλουμε σε μια εκκλησία αλλά ήταν εκεί μια γριούλα που δεν έλεγε να φύγει. Στο τέλος της βάλαμε φωτιά την ρίξαμε από ένα γεφύρι. Δεν έκανε πολύ θόρυβο, απλώς πήρε φωτιά κι έβγαλε καπνό. Ήταν το 1912 και δεν συνέβαινε τίποτα. Ύστερα ήρθε το 1914 και χορτάσαμε θόμβες και περιπέτεια.